

13. Ткаченко Н.М. Исследование стратегий идентификации значения псевдослова: автореф. дис. на соискание учёной степени канд. филол. наук / Н.М. Ткаченко. – Ижевск, 2007. – 21 с.
14. Успенский Л.В. Слово о словах / Успенский Л.В. – Л., 1982. – 287 с.
15. Фрумкина Р.М. Психолингвистика: учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений] / Фрумкина Р.М. – М.: Академия, 2003. – 320 с.

УДК 81'23 (092)

СПРИЙМАННЯ І РОЗУМІННЯ УЧНЯМИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ І.О. СИНИЦІ

Інна Мисан

(Переяслав-Хмельницький, Україна)

Стаття присвячена висвітленню психолінгвістичного здобутку відомого українського вченого Івана Омеляновича Синиці, зокрема його дослідження проблеми сприймання і розуміння учнями 6-х і 8-х класів фразеологізмів – національної мовної скарбниці, української усної мовленнєвої творчості, мовного засобу, спроможного забезпечувати мовленнєво-мисленнєвий і духовно-моральний розвиток особистості школяра.

Ключові слова: *фразеологізми, сприймання, смисл, мовне значення, розуміння прямого й переносного значення, розвиток мовлення, звужене значення, розширене значення.*

Статья посвящена освещению психолингвистического наследия известного украинского ученого Ивана Омеляновича Синицы, в частности его исследования проблемы восприятия и понимания учениками 6-х и 8-х классов фразеологизмов – национальной языковой сокровищницы, украинского устного речевого творчества, языкового средства, способного обеспечивать речемыслительное и духовно-нравственное развитие личности школьника.

Ключевые слова: *фразеологизмы, восприятие, смысл, языковое значение, понимание прямого значения, переносного значения, развитие речи, суженное значение, расширенное значение.*

The article is devoted to highlighting of the psycholinguistic heritage of the famous Ukrainian scientist Ivan Omelyanovytch Synytsia, in particular to his research of the problem of perception and understanding by students of 6th and 8th grades phraseologisms – the national language treasury, Ukrainian oral verbal art, language means which is able to provide speech and mental, spiritual and moral development of the student's individuality.

Key words: *phraseologisms, perception, meaning, linguistic meaning, understanding of the direct and figurative meaning, speech development, narrowed meaning, broadened meaning.*

Актуальність дослідження. Сприймання одиниць рідної мови й розуміння їх смислу, який передається мовцем реципієнтам за допомогою мовних значень, є чи не найскладнішою й малодослідженою галуззю психолінгвістичної науки. Не становить винятку в цьому сенсі й проблематика сприймання та розуміння такого різновиду мовних одиниць як фразеологізми, що становлять незмінний за формою компонент української мовної творчості, фонд національного колориту мовлення українців. Звернення до проблеми розуміння фразеологізмів людиною має неабияке значення для науки, оскільки фразеологізми сприяють когнітивному й особистісному становленню кожного суб'єкта мовлення, свідчать про його ерудицію, загальну та мовленнєву культуру.

Постановка проблеми. Оскільки фразеологізми фіксують найтонші відтінки думок і почуттів, є логікою думки, допомагають узагальнювати події, явища, ситуації, здатні скорочено замінити ціле висловлювання, найдокладніший опис, найпереконливіше доведення, постільки важливо з'ясувати як сприймають і розуміють учні фразеологічні звороти, їх переносне значення, а відтак визначити особливості онтогенезу їх мовленнєво-мисленнєвої діяльності, врахування яких дає можливості для підвищення ефективності дидактичного процесу в школі.

Отже, **мета статті:** висвітлити здобутки психолінгвістичного дослідження І.О. Синиці щодо розуміють учнями окремих груп ідіоматичних висловів; умов активно користуються ними у власному мовленні.

Виклад основного матеріалу. Дослідження І.О. Синиці є важливим Україні дослідженням психолінгвістичного спрямування, присвяченого розумінню учнями переносного значення фразеологізмів. Вивчення цього дослідження дало змогу з'ясувати наступне. По-перше, І.О. Синиця виявив певну кількість відмов і наявність спроб пояснити кожний із пред'явлених учням фразеологізмів. При цьому кількість таких спроб була значно більшою від кількості таких відмов. Був зафіксований важливий факт: на основі розуміння значення окремих слів в учнів виникала ілюзія розуміння всього фразеологізму; вони намагалися вивести значення фразеологізму із значень тих слів, з яких він складається, не усвідомлюючи, що окремі слова фразеологізму не є частинами його переносного значення.

Він пропонував шестикласникам такі фразеологізми: *«Поставити питання руба»*, *«Ловити вітра в полі»*, *«Відпочивати на лаврах»*, *«Бабине літо»*, *«Ведмежа послуга»*, *«Гора мишу родила»*, *«Гордіїв вузол»*, *«Лебедина пісня»*, *«Стріляний горобець»*. Значна частина учасників експерименту вдавались до спроби пояснити навіть вперше почуті фразеологізми. Спрацьовувала ілюзія відомого. Поряд з перекрученими були зафіксовані дослідником й правильні пояснення семантики цих фразеологізмів.

Кількість спроб залежала від того, наскільки учні могли оцінити свої можливості проникнути в зміст конкретного вислову, встановити для себе сам факт його «невідомості». Восьмикласники швидше помічали, що про окремі вислови вони «нічого не знають». Загальна кількість відмов у них більша, ніж у шестикласників (32% і 21%), хоч динаміка їх у розрізі окремих фразеологізмів

не завжди збігалася із загальною тенденцією. І.О. Синиця зробив висновок: чим легше учням сприйняти пряме значення фразеологізму, тим більше вони роблять спроб зрозуміти його метафоричне значення. Частково цим дослідник визначав успіх кожної із спроб учнів.

Правильними відповідями вважалися такі, в яких давався опис фразеологізму, наприклад: *«Це коли хтось задовольнився успіхами, а зараз нічого не робить. Про нього кажуть, що він відпочиває на лаврах»*; добирався відповідний синонім (*«Стріляний горобець»*, *«Бувалий у бувальцях»*); наводився приклад, в якому вживався відшукуваний фразеологізм на зразок *«Не підказуй! Не роби мені ведмежої послуги»*; деформувався фразеологізм або замінялося одне з його слів, як-от: *«У полі вітра не можна зловити»*, *«Ведмежа послуга – незграбна послуга»*. Всі інші відповіді відносилися до помилкових. Серед таких психолог виявив із заміною: а) переносного значення фразеологізму прямим (*«Стріляний горобець – підстрелений горобець»*, *«Лебедина пісня – це коли летять лебеді і клеочуть»*, *«Стригти під одну гребінку» – Всім хлопцям сказали підстригти чуби, ну, під гребінку»*); б) фразеологізму лексичним синонімом з неточним переносним значенням (*«Лебедина пісня – щаслива»*, *«Гордіїв вузол – вічний»*, *«Бабине літо – сумне»*); в) фразеологізмом з іншого синонімічного ряду (*«Поставити питання руба – дати на горіхи»*, *«Відпочивати на лаврах – байдики бити»*); г) з тавтологією й порушенням структури фразеологізму (*«Лебедина пісня – пісня лебедів»*, *«Ведмежа послуга – ведмідь служить»*, *«Бабине літо – літо для бабів»*).

До помилкових також було віднесено цим дослідником і різні смислові перекинуття на основі випадкових асоціацій (*«Гордіїв вузол – вузол, який зав'язують моряки на кораблі» – асоціація від «морський вузол»*; *«Бабине літо – летить пух з тополь» – від «летить павутиння»*; *«Лебедина пісня – це оперна пісня, Чайковський написав» – від балету «Лебедине озеро»*; *«Поставити питання руба» – поставити питання неправильно» – нерозуміння слова «руба»*; *«Стригти під одну гребінку – не міняти гребінки» – від прямого значення ідіоми*); «беззмістовні відповіді», в яких відсутній зв'язок як з прямим, так і з переносним значенням фразеологізму: *«Лебедина пісня – колискова пісня»*, *«Ловити вітра в полі – байдики бити»*, *«Ведмежа послуга – послуга без охоти»*, *«Стригти під одну гребінку – добре знати свою справу»*, *«Гордіїв вузол – міцна дружба, яку не можна розірвати»*, *«Бабине літо – жарке літо»*.

Повне перекинуття змісту фразеологізмів вчений тільки частково пояснював безтурботністю учнів за написане й намаганням якимось заповнити пропущений рядок, щоб уникнути зайвої відмови.

Більшість «беззмістовних» відповідей він також пояснював і випадковими асоціаціями з досвіду, які стимулювали учнів до спроб відгадати зміст фразеологізмів. Учасники експерименту намагалися мотивувати перекинуття відповіді таким чином: *«Ловити вітра в полі – це байдики бити, бо хіба це якась робота: ловити вітер? Це просто бігати і все!»*; *«Лебедина пісня – ну, я думаю, що це колискова пісня, бо мати, коли колише свою дитину, то ніжно промовляє до неї, називає її лебедиком»*; *«Ведмежа послуга – я написав, що це послуга без охоти, яку лінуються зробити, ну, не спішать її зробити»*,

роблять поволі, так, як ведмеді повертаються»; «*Я дурне тоді написав про Гордіїв вузол. Мені показалося, що це ніби сказано про міцну дружбу якихось хлопців, які зв'язані між собою словом, ну, не розлучні ніколи. Не подумав, що це ніякої купи не тримається*».

І.О. Синиця висловив думку, що частина фразеологізмів закріплена в пасивному, а нерідко і в активному словнику учнів у неточному їх значенні (звуженому або розширеному).

Крім тих, які перераховані вище, дослідник пропонував учням пояснити значення багатьох інших ідіом. І в цьому випадку учнівські пояснення здебільшого були, як зазначає вчений, адекватними навіть тоді, коли фразеологізми були учням мало відомі. Перед поясненням піддослідні відповідали на питання, чи відомі їм такі фразеологізми. Ним були виокремлені випадки неточного (звуженого або розширеного) пояснення учнями переносного значення відомих їм фразеологізмів, наприклад:

З подібним неточним (звуженим чи розширеним) значенням ряд фразеологізмів, за даними цього дослідника, надовго залишається як у пасивному, так і в активному словнику учнів. Навіть частина десятикласників, яким він для контролю пропонував пояснити значення окремих ідіом, вважала, що «*вуха порозвішувати – це слухати всякі дурниці*»; «*в'янути на пні – бути пасивним у житті*»; «*гав ловити – бути неуважним*»; «*камінчик кинути в город – дорікнути за щось, пустити шпильку*»; «*підливати масла в огонь – встрявати в суперечку*» тощо.

Звужене значення, в якому учні сприймали окремі фразеологізми І.О. Синиця пояснює, як переважно ситуативне значення, що стосується навчання й поведінки самих учнів. Розширене значення фразеологізмів трактує як менш характерне для них. Воно одночасно свідчить, стверджує психолог, і про *більше узагальнення*, яке робили учні, й про *відхід* від точного значення фразеологізму, а також сфери його вживання.

Це показало, що учні середніх класів, хоч і з різним успіхом, але можуть самостійно, відразу збагнути переносне значення, більшості народних

приказок, прислів'їв, загадок тощо, навіть, якщо вперше їх почули. У цьому вчений побачив таку залежність: чим більш зрозуміле для учнів пряме значення фразеологічного вислову, тим більш зрозумілим стає його переносне значення. Розкриваючи зміст уперше почутого фразеологізму, учні рідко обмежувалися його прямим значенням, навіть рідше, ніж тоді, коли вони пояснювали зміст відомих їм фразеологізмів. І.О. Синиця причину цього явища пояснював наявністю «установки» на розкриття саме переносного значення фразеологізму, коли респонденти усвідомлювали, що за прямим значенням кожного вислову криється його переносне значення і що не варто його шукати в простому перефразуванні.

Ступінь проникнення учнів у переносне значення фразеологізму залежала від кількох умов, зокрема: а) розуміння учнями кожного окремого слова, що в нього входить; б) близькості досвіду, зафіксованого в прямому значенні, до досвіду учнів; в) загального розвитку й розвитку мовлення, а також ерудиції учнів; г) рівня абстрактного мислення учнів тощо. При наявності названих умов розуміння переносного значення вперше почутого фразеологізму відбувалося швидко, без особливих труднощів. Але виникали труднощі в словесному оформленні його поняття.

Серед вперше почутих учнями фразеологізмів, розуміння переносне значення яких було тією чи іншою мірою адекватним, були такі: 1. *Бровою не моргнути – мовчати, нічим себе не видавати.* 2. *Був кінь, та з'їздився – постарів, ні на що тепер не здатний.* 3. *Грати першу скрипку – бути головним у чомусь.* 4. *Двох зайців убити – зробити одночасно одне й друге.* 5. *Десята спиця в колісниці – зайвий у чомусь.* 6. *І риби наловити і ніг не замочити – хитро все зробити, щоб ніхто не догадався.* 7. *Комар носа не підточить – ніхто не знає.* 8. *На слизьке загнати – щоб не міг більше викрутитися.* 9. *Ні в тин, ні в ворота – нікуди не годиться.* 10. *Торішній сніг – пропало, не вернеш.*

У підібраних вченим фразеологізмах усі слова, що входять до їх складу, були повністю зрозумілі учням, тому зрозумілі були їм і прямі значення кожного компонента фразеологізму, спираючись на які, вони розуміли їх переносні значення.

Значно важче учням, як зазначає І.О. Синиця, збагнути зміст фразеологізмів, пряме значення компонентів яких їм також не зрозуміле. Однак такі фразеологізми не сприймалися тільки як «пусті» слова. Учні розуміли їх саме як фразеологізми, тією чи іншою мірою мотивуючи їх зміст. Робили це вони, на його думку, за допомогою окремих відомих їм слів, що входять до незрозумілого фразеологічного вислову. Сприймаючи такі слова, учні робили припущення про їх лексичне значення, а потім про пряме й переносне значення всього фразеологізму.

Те чи інше розуміння слова, а відтак фразеологізму, правильне чи перекручене, є, стверджував психолог, наслідком різних відповідних асоціацій на основі його фразового оточення, граматичного зв'язку з іншими словами, його звукового образу тощо, наприклад: 1. *Голова замакітрилась – запаморочилась чи що.* 2. *Не до шмиги – мабуть, щось не подобається.* 3. *Ману пускати – це, здається, те саме, що й туману напустити, набрехати.* 4.

Проти рожна перти – щось дурне робити, пертися куди не слід. 5. Ляси точити – це, мабуть, розмову точити. Тоді це пусті розмови. 6. Скинути з парафії – скинути з якоїсь посади чи що.

Самостійна мотивація учнями змісту фразеологізмів, наголошував вчений, створює великі можливості для загального розвитку мовлення учнів, засвоєння лексичного багатства, засобів виразності, афористичності, а також попереджав про важливість запобігання засвоєнню афоризмів у неадекватному значенні, пропонував як один з основних видів лексичної роботи з учнями – докладне пояснення прямого значення компонентів фразеологізмів та його метафорично-синкретичного змісту.

У сприйманні й засвоєнні фразеологічного словника української мови І.О. Синиця виявив і помітніші, ніж в інших її компонентах, проявлені індивідуальні особливості учнів. При тій же самій успішності з української мови різні учні показували різні успіхи в спробах розуміти і в самому розумінні переносних значень фразеологізмів.

У виконанні того ж самого завдання восьмикласники, що мають однакову успішність з мови (4 бали), показували різні успіхи. У респондентів спостерігалася різна кількість відмов і різна кількість вдалих і невдалих спроб.

У додатковій розмові (такі розмови експериментатор проводив з деякими учнями після того, як вони виконували завдання) виявлялося, що вони мали деяке уявлення й про ті фразеологізми, які вони відмовились пояснювати. Тому різна кількість відмов і спроб частково пояснювалася особистими рисами учасниками досліджу (впевненістю, рівнем домагань, самооцінкою тощо), але основне пояснення вчений вбачав у нерозумінні узагальнень, висловлених у фразеологізмах; недостатності в пасивному й активному словнику самих фразеологізмів.

За результатами експерименту вчений зробив висновок, згідно з яким прямої залежності між успішністю учнів з мови, як і з інших предметів, і здатністю мотивувати значення фразем немає. Хоча така залежність, на його думку, має бути: потрібно, щоб успішність учнів з мови, крім інших критеріїв, визначалась і фразеологічним її запасом.

Висновки. Дослідження І.О. Синиці, присвячене психолінгвістичному аспектові фразеологізмів і проведена у 70-ті роки минулого століття, засвідчило важливість розв'язання цієї наукової проблеми як для пояснення окремих питань психолінгвістики розвитку, так і для вирішення прикладних проблем оптимізації навчання рідної, другої й іноземної мов.

Подальші дослідження сприймання і розуміння фразеологізмів пов'язуємо з дошкільним і молодшим шкільним віком, із з'ясуванням можливостей дітей розуміти значення фразеологізмів, прихований у них смисл, закладений віковою мудрістю українського та інших народів, мови й культури яких взаємодіяли на теренах сучасної України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Залевская А.А. Введение в психолінгвістику: [учеб. особ.] / Александра Александровна Залевская. – [2 изд., испр. и доп.]. – М.: Рос. гос. гуманит.

ун-т, 2007. – 560 с.

2. Леонтьев А.А. Основы психолінгвістики / Алексей Алексеевич Леонтьев. – [3-е изд.]. – М.: Смысл; СПб.: Лань, 2003. – 287 с.
3. Синиця І.О. Психологія усного мовлення учнів 4–8 класів: [монографія] / Іван Омелянович Синиця. – К.: Рад. шк., 1974. – 207 с.

УДК 159:81

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

Неоніла Побірченко
(Київ, Україна)

Дана стаття розкриває спробу практичного розвитку концепції психолінгвістичного забезпечення науково-освітньої професійної діяльності. Проілюстровані приклади зорієнтовано на формування психолінгвістичної компетентності – здатності професійно описувати процес та результат наукових досліджень.

Ключові слова: компетентність психолінгвістична, прикладний аспект, науково-освітня професійна діяльність, науково-інформаційне письмове повідомлення, типи повідомлень в науці.

Данная статья представляет попытку практического развития концепции психолінгвістического обеспечения научно-образовательной профессиональной деятельности. Представленные примеры ориентированы на формирование психолінгвістической компетентности – умения профессионально описывать процесс и результат научных исследований.

Ключевые слова: компетентность психолінгвістическая, прикладной аспект, научно-образовательная профессиональная деятельность, научно-информационное письменное сообщение, типы сообщений в науке.

The attempt to develop practically the conception of the psycholinguistic support of the scientific and educational professional activity is made in the article. Illustrated examples are oriented to the formation of the psycholinguistic competence as the ability to describe professionally the process and result of the scientific researches.

Key words: psycholinguistic competence, applied aspect, scientific and educational professional activity, scientific and informational written communication, the types of the communication in science.

Постановка проблеми. Проблема дослідження прикладного аспекту психолінгвістичної компетентності в науці обумовлена ставленням до змін, що